

DVA ČEŠKA PRIJEVODA MARULIĆEVE INSTITUCIJE IZ 17. STOLJEĆA: OPIS I USPOREDBA¹

Martina Kramarić

Institut za hrvatski jezik
i jezikoslovlje, Zagreb
mkramar@ihjj.hr

UDK: 821.163.42=162.3
821.163.42Marulić, M.
<https://doi.org/10.34075/cs.57.2.3>
Izvorni znanstveni rad
Rad zaprimljen 10/2021

Sažetak

Marulićeva Institucija imala je snažan odjek u Češkoj te tako postoje čak dva prijevoda toga djela na češki jezik. Uz dosad poznati tiskani češki prijevod Marulićeva traktata De institutione bene vivendi per exempla sanctorum, autora Šimona Lomnickoga iz Budče (Šimon Lomnický z Budče), pod naslovom Cesta do Nebe (1621.), u praškoj Sveučilišnoj knjižnici (sign. XVII. D. 14.) čuva se još jedan, rukopisni prijevod Institucije s naslovom Historiae aneb Kniha o ustanovení a řízení pobožného života. Za razliku od tiskanoga prijevoda, koji obuhvaća samo pet poglavlja toga Marulićeva djela, rukopisni je prijevod opširan i zapisan na 478 stranica neobjavljena rukopisa. Dodatna je razlika i u tome što je rukopisni prijevod dosta nepoznat i neistražen te o njemu ne postoje zapisi u bogatoj literaturi o Instituciji. U katalognome opisu rukopisa za potrebe praške knjižnice, koji je 1906. sastavio Josef Truhlář, navodi se kako je riječ o prijevodu nepoznata autora i podrijetla. Prema podacima navedenima na stranicama rukopisa prijevod je izrađivan u razdoblju od 1620. do 1622. godine, i to prema predlošku antverpenskoga latinskog izdanja iz 1593. godine te nekoga nenaведеноg njemačkog prijevoda. Rukopisni prijevod nastao je u Starom Etinku (Altötting) u Bavarskoj. Razlika između tih dvaju prijevoda nije samo u njihovoj cijelosti nego i u porukama koje taj prijevod nosi. Šimon Lomnický iz Budče snažno je angažiran prevoditelj, koji svoj prijevod piše u jeku Tridesetogodišnjega rata i posvećuje ga jednomu od sudionika takozvane druge praške defenestracije Vilému Slavati, dok je anonimni rukopisni prevoditelj više usmjeren na općenite kršćanske i biblijske pouke te ne korespondinira s aktualnim društvenim zbivanjima.

¹ Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Retrodigitalizacija i interpretacija hrvatskih gramatika do ilirizma* IP-2018-01-3585.

U radu ćemo ponuditi opis dosada nepoznatoga češkog rukopisnoga prijevoda, predstaviti njegov sadržaj te ga formalno usporediti s antverpenskimi latinskim izdanjem Institucije, koje je 1593. tiskao Martinus Nutius. Nadalje ćemo usporediti i analizirati poruke koje prevoditelji tih dvaju prijevoda šalju svojim čitateljima. Nadamo se time pridonijeti istraživanju dosad nedovoljno zastupljene teme prijevoda Marulićevih djela na češki jezik.

Ključne riječi: recepcija Marulića u Češkoj u 17. stoljeću, prijevođi Marulićevih djela na češki, Cesta do nebe, Historiae aneb Kniha o ustanovení a řízení pobožného života, De institutione bene vivendi per exempla sanctorum, Šimon Lomnický z Budče, češki rukopisni prijevod Institucija, češki jezik

UVOD

Marulićev zbirka poučnih primjera iz Biblije i života svetaca *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* djelo je s bogatom međunarodnom recepcijom za svoje vrijeme.² Uz latinske pretiske toga djela, koji se pojavljuju prvi, prijevodi na narodne jezike češći su i brojniji nakon latinskih izdanja zbog želje da se djelo približi širemu krugu čitatelja. Djelo je do sredine 17. stoljeća prevedeno na ukupno pet jezika,³ od kojih je jedini slavenski češki jezik, ali je na nj prevedeno dvaput.

1. TISKANI PRIJEVOD MARULIĆEVE INSTITUCIJE

Prvi je prijevod Marulićeva djela *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* autora Šimona Lomnickoga iz Budče (Šimon Lomnický z Budče). Tiskan je 1621. u Pragu, pod naslovom *Cesta do Nebe* (1621.)⁴, ali je nepotpun i sadržava samo dijelove iz pete

² Mirko Tomasović, *Evropska recepcija Institucije, Marko Marulić Institucija III*, Književni krug, Split, 1987., 9–20.

³ Prevedeno je na talijanski, njemački, portugalski, francuski i češki jezik. Postoji i nesiguran podatak o adaptaciji na japanski z 1591. godine. Vidi: *Izdanja Institucije. Programska knjižica Marulićevi dani 2006.*, Književni krug Split – Marulianum, Split, 2006., 31; URL: http://www.knjizevni-krug.hr/marulianum/pdf/knjizica_2006.pdf (pristupljeno 24. lipnja 2021.).

⁴ *Cesta do Nebe. Aneb: Knjžka Katholická o Čztweré Trpěliwosti Křiwdě Sskodě Nemocy a dobrowolném Mučedlnictwuj pro Gméno Pána Gežjsse a Wjru Swatau Katholickau Křestianskau. Někdy předesta Lety od Marka Marula Spalatynského w Jazyku Latinském (wssak pod giným Tytulem:) sepsaná mnohými Dúwody*

knjige, i to II., III., IV. te V. i VI. poglavlje, koji su skupljeni u jedno poglavlje.⁵

Šimon Lomnický iz Budče (1552. – 1623.) češki je književnik na prijelazu između češke renesansne i barokne književnosti, odnosno kasnoga humanizma i manirizma.⁶ Stvarao je vlastita djela te prevodio s latinskoga u vrijeme burnih društvenopolitičkih zbivanja u Češkoj, Tridesetogodišnjega rata između čeških protestanata i katoličkih Habsburgovaca i bitke na Bijeloj gori 1620. To je vrijeme rastućega protestantizma u Češkoj te je sam kao katolik jedno vrijeme pristupio Evangeličkoj Crkvi, da bi se opet nakon Bitke na Bijeloj gori (1620.) vratio u okrilje Katoličke Crkve. Školovao se na latinskim školama i u jezuitskoj gimnaziji, a nakon toga radio je kao učitelj. Poslije je bio pisar, voditelj pivnice koju je naslijedio, gradonačelnik Ševetina. Zahvaljujući pjesničkim djelima koje je posvećivao vladavini habsburškoga cara Rudolfa II., 1594. godine dobio je plemićki status te je njegova obitelj dobila grb i plemićki dodatak prezimenu z *Budče*. Nakon što su mu izgorjeli imanje i pivnica u Švetinu, odlazi u Prag, a posljednje je godine života proveo

Starého y Nowého Zákona a Příklady Swatých Otcův obogjho Pohlawj Mužského y Ženského stvrzená: A nyrj w těchto nassich zarmaucených a wssech neřestj plných Letech k potvrzenj a wzbuzenj k Swaté Trpělivosti w Jazyk náss Český přeložená a w nowě wůbec wydaná od Ssymona Jana Lomnického z Budče. – [Praha, Tobiáš Leopold], Léta Páně dobjhagjcyho M. DC. XXI. [=1621]. A s powolenjm Oswjceného Knjžete a Pána Pana Jana [III Lohelia] Arcybiskupa Pražského wytsstěná w Starém Městě Pražském v Tobiáse Leopolda. Djelo se čuwa u Knjižnici nacionalnoga muzeja u Pragu (Knihovna národního muzeja w Praze, sign. 36 B 4). Vidi KPS – Databáze Knihopis (https://aleph.nkp.cz/F/656HR84-2PMTX8CCNKP6JRDK5LH7MNFDKPSFM1DG3IQ3X6S8TJY-59680?func=full-set-set&set_number=160598&set_entry=000002&format=999) (pristupljeno 14. lipnja 2021.).

U prijevodu na hrvatski jezik Dušana Karpatskoga naslov djela glasi: »Put u nebo. Ili: Knjižica katolička o četvoroj strpljivosti, nepravdi, šteti, bolesti i dobrovoljnom mučeništvu za Gospodina Isusa i svetu kršćansku katoličku vjeru prije stotinu godina po Marku Maruliću Splitsaninu u latinskom napisana (no pod drugim naslovom), mnogim razlozima Staroga i Novoga zavjeta i primjerima svetih otaca muškoga i ženskoga spola potvrđena, te sada u ovim našim tužnim i svih opačina punim godinama za potvrdu i poticaj na svetu strpljivost u naš češki jezik prevedena i uopće nanovo izdana od Symona Jana Lomnickoga iz Budče, MDCXXI.« V. Mirko Tomasović, Marulićev ljetopis VII (rujan 1994. – kolovoz 1995.), *Colloquia Maruliana*, V (1996.), str. 196.

⁵ Franjo, Fancev, Eine böhmische Übersetzung aus Marulić, *Archiv für slavische Philologie*, 23 (1901.), 639–640. Prema hrvatskome prijevodu (vidi: *Marko Marulić Institucije III*, Književni krug, Split, 1987.) naslovi navedenih poglavlja glase: 2. *O trpljenju nepravde*, 3. *O trpljenju štete*, 4. *O trpljenju bolesti*, 5. *O trpnji mučenika*, 6. *O trpnji mučenica*.

⁶ Pavlína Holopírková, *Mraavněvýchovné spisy Šimona Lomnického z Budče*, Diplomski rad, Filozofski fakultet Masarykova sveučilišta, Brno, 2007., str. 23.

u potpunome siromaštvu. Te su godine obilježene i kontroverznom prelaskom na protestantizam te povratkom na katolicizam. Nažalost, ta je činjenica često u prošlosti bila presudna u presuđivanju njegovih književnih djela, pa se ona nisu ispravno vrednovala. Zamjerali su mu bliskost s vlasti, mecenstvo, neiskrenost u moraliziranju, a istovremeno uživanje u bogatstvu.⁷ Ono što je važno jest da je on najvažniji predstavnik češkoga književnoga razdoblja prije Bitke na Bijeloj gori, i to upravo moralnoreligioznih djela.⁸

Njegova djela pripadaju svim književnim žanrovima te je bio jedan od najplodnijih književnika svojega razdoblja.⁹ Također je važan kao prevoditelj religioznih djela s latinskoga jezika, među kojima se nalaze i Marulićeve djela. Šimon Lomnický autor je i djelomične češke adaptacije Marulićeve djela *Carmen de doctrina*, tiskane čak triput u Češkoj: 1587., 1597. i 1612. godine.¹⁰

Posebnu je pozornost Lomnickyjevu prijevodu *Institucije* posvetio Charles Béné. On spominje taj prijevod u kontekstu prijevoda *Institucije* koji su nastali u 17. stoljeću i potvrđuju kontinuitet izlaženja tiskanih izdanja *Institucije* i u tome stoljeću (nakon cenzure).¹¹ Podrobniju analizu prijevoda Béné nudi u svojem radu *L'oeuvre de Marulic en Europe centrale: premiere approche du Cesta do nebe de S. Lomnický (Prague, 1612)*. Tamo analizira Lomnickyjev prijevod, dovodi ga u vezu s izvornikom, ali i s okolnostima njegova nastanka, tj. burnim razdobljem češke povijesti u 17. stoljeću. Prema njemu¹² riječ je o vjernome prijevodu, ali namjerno odabranih

⁷ Vlček, Jaroslav. *Dějiny české literatury I.*, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, n.p., Praha, 1960., str. 434–435.

⁸ Petr Voit, *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*, Karolinum, Praha, 1991.

⁹ Većina je njegovih djela adaptacija s latinskoga propovjedničkih priručnika, srednjovjekovnih egzempla. Prvo djelo iz ciklusa moralnoreligioznih djela jest *Knížka o sedmi hrozných ďábelských řetězích* (1586.). Nadalje je tu *Postní zvyk* sa šest egzempla za pouke o kršćanskome životu. *Tobolka zlatá* posljednja je u ciklusu moralne proze, protiv grijeha lakomosti i lihvarjenja. Ostala su mu važnija djela prva češka zbirka duhovne poezije za kršćansko bogoslužje i privatnu molitvu (kancional) *Pisně nové na evangelia svatá nedělní přes celý rok* (1580.), zatim također *Kancionál aneb Pisně nové historické na dni sváteční přes celý rok*, epska skladba *Josefů život*, proza *Kupidova střela*, u kojoj piše o ljudskoj grešnosti. Vidi: Pavlína Holopírková, *Mravněvýchovné spisy Šimona Lomnického z Budče*, 34.

¹⁰ Vidi Branko Jozić i Bratislav Lučin, *Bibliografija Marka Marulića I: tiskana djela 1477-1997*, Književni krug, Split, 1998., str. 117.

¹¹ Vidi Charles Béné, *L'Institutio et la censure*, *Colloquia Maruliana*, VIII (1999), 5–32, str. 30–31.

¹² Charles Béné, *L'oeuvre de Marulic en Europe centrale: premiere approche du Cesta do nebe de S. Lomnický*, *Colloquia Maruliana*, XIII (2005.), 251–273, str. 255.

5. poglavlja iz V. knjige, o strpljivosti i mučeništvu, koji bi češkim katolicima trebali pružiti utjehu i primjer za ponašanje u teškim ratnim vremenima. Prema zapisima na marginama koji se u potpunosti podudaraju s antverpenskim latinskim izdanjem iz 1577. godine, Béné¹³ je zaključio da je to izdanje Lomnickomu poslužilo kao predložak za prijevod.

Naime, Lomnickýjev prijevod *Institucije* korespondira s društveno-političkom situacijom u Češkoj toga vremena, te je nastao uoči burnoga razdoblja poznate druge praške defenestracije.¹⁴ Druga praška defenestracija označuje početak ustanka čeških protestanta protiv katoličkih Habsburgovaca i smatra se povodom za Tridesetogodišnji rat (1618. – 1648.). U prvoj bitci toga rata, Bitci na Bijeloj gori, Habsburgovci su porazili Čehe 1620. godine. Ondje je 27 000 vojnika cara Ferdinanda II. porazilo 15 000 čeških plaćenika pod vodstvom Kristijana od Anhalta. Naselivši na njihove posjede svoje plemstvo, Ferdinand je osigurao vlast Habsburgovaca nad Češkom sljedeća tri stoljeća, a Češka je postala katolička država.¹⁵ Lomnický defenestraciju spominje izravno u predgovoru prijevodu, koji u potpunosti posvećuje jednoj od osoba koje su izbačene kroz prozor, predstavniku češkoga političkog katolicizma Vilému Slavati,¹⁶ koji je pri praškoj defenestraciji (1618.) pokazao sva četiri djela strpljenja i mučeništva o kojima Marulić u petome poglavlju piše.¹⁷ Opširan dio predgovora od 9 stranica u cijelosti je posvećen Slavati. Tri latinska epigrama na samome početku također su pisa-

¹³ Isto, 257.

¹⁴ Takozvana druga praška defenestracija ili bacanje kroz prozor događaj je koji je u povijesti poznat kao izbacivanje dvojice kraljevih namjesnika i njihovih pisara kroz prozor palače, što su izvršili češki protestanti 1618. godine, najavljujući time početak ustanka protiv Habsburgovaca. Vidi Defenestracija, Proleksis enciklopedija *online*. <https://proleksis.lzmk.hr/17111/> (pristupljeno 20. lipnja 2021.).

¹⁵ Vidi Mirko Tomasović, *Marulićev ljetopis VII*, 197. Više o tim povijesnim događajima vidi na <https://vojnepovijest.vecernji.hr/vojna-povijest/bitka-na-bijeloj-gori-1620-godine-1037954-vojnepovijest.vecernji.hr> (pristupljeno 15. lipnja 2020.).

¹⁶ Slavata je također kao Lomnický i kao izvorno katolik pristupio protestantizmu, a potom se vratio na katoličku vjeru i snažno je zagovarao u svojim djelima. Na uvodnoj stranici uz njegov grb Lomnický mu se obraća njegovom plemićkom titulom *Wylém Slawata z Chlumu a z Kossmberka* (KPS – Databáze Knihopis https://aleph.nkp.cz/F/7SYVS9CD7KF673QQTJQMRYS4PL3TT8ARVFQD16ET99U114718-31424?func=full-set-set&set_number=174721&set_entry=000001&format=999) (pristupljeno 14. lipnja 2021.).

¹⁷ Nismo bili u prilici konzultirati uživo Lomnickýjev prijevod te se u opisu i navođenju podataka iz Lomnickýjeva prijevoda referiramo na već spomenuti članak Béné 2005. O tome vidi i u zborniku Václav Žáček [et al.], *Češi a Jihoslované v minulosti : od nejstarších dob do roku 1918*, Academia, Praha, 1975., str. 164.

na u čast Vilému Slavati, a navedena su ispod njegovog grba.¹⁸ Djelo *Cesta do nebe* sastoji se od 162 folije, uz 20 uvodnih, označenih rimskim brojkama, koje su predgovor prijevodu. Prije samoga teksta prijevoda zapisane su dvije poeme u obliku molitve, jedna na 16. stranici, od 26 stihova, naslovljena *Symbolum Geho Milosti*, a druga dulja od 118 stihova, od 17. do 20. stranice. Zatim slijedi prijevod navedenih poglavlja na 159 stranica te završna poema *Allusio ad patientiam* na stranicama od 163 do 165.¹⁹ U poemama Lomnický uspješno kombinira zapise iz Biblije, svetoga Jeronima i svetoga Augustina, odnosno crkvenih otaca, koji su prema Bénéu savršeni uvod u prevedena poglavlja, ali prije svega prava meditacija o mučeništvu.²⁰ Lomnický je u svojim poemama snažno angažiran protiv kalvinizma, prvu i uvodnu pjesmu posvetio je borbi protiv kalvinizma, a i posljednju, *Allusio ad patientiam*.

2. RUKOPISNI PRIJEVOD MARULIĆEVE INSTITUCIJE

Uz dosad poznati, ali nepotpuni tiskani češki prijevod u praškoj Sveučilišnoj knjižnici, sada Nacionalnoj knjižnici Češke Republike (Národní knihovna ČR, sign. XVII. D. 14.),²¹ čuva se još jedan, rukopisni prijevod *Institucija* kraćega naslova *Historiae aneb kniha o ustanovení a řízení pobožného života*. U kratkome opisu na strani-

¹⁸ Uz Slavati Lomnický izrazitu počast dodjeljuje i Maruliću, kojega navodi na naslovnoj stranici, ali i prenosi izravno i deseterostih Jerolima Makarelića (Hieronymus Macarellus), odnosno pohvalni epigram Marku Maruliću: *Carmen Hieronymi Macarelli archipresbyteri Traguriensis*, koji je objavljen zajedno s prvim izdanjem *Institucije* 1506. – 1507. te poslije prenošen zajedno s prijevodom u mnogim izdanjima (Bratislav Lučin, *Litterae olim in marmore insculptae: Humanistička epigrafija na istočnoj obali Jadrana do Marulićeve doba. Croatica et Slavica Iadertina*, 10/1 (2014.), 10, 191–230.). U Lomnickyjevu izdanju naslov je djelomično pogrešno prenesen, *Carmen Hieronymi Maracelli Archipresbyteri Tragurien* (vidi Béné, *L'oeuvre de Marulić en Europe centrale: premiere approche du Cesta do nebe de S. Lomnicky*, Document V. 266).

¹⁹ Béné, *L'oeuvre de Marulić en Europe centrale: premiere approche du Cesta do nebe de S. Lomnicky*, 252, 257, opis u bazi Knihopis https://aleph.nkp.cz/F/PUE5VU2M1YG81N1J1QSGAXL2QRLQRDYD8FQTTMPTLSDEVFH3C1-06959?func=full-set-set&set_number=165793&set_entry=000010&format=999 (pristupljeno 15. lipnja 2021.). Za sadržaj Lomnickyjeva prijevoda vidi Béné, *L'oeuvre de Marulić en Europe centrale: premiere approche du Cesta do nebe de S. Lomnicky*, 252.

²⁰ Isto, 255.

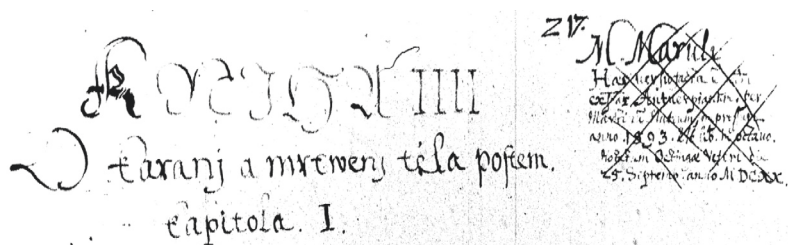
²¹ Podatak iz baze Manuscriptorium, Digitální knihovna (<http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?envLang=en#search>) (pristupljeno 10. lipnja 2020.).

cama češke digitalne knjižnice *Manuscriptorium* nema podatka o autoru i podrijetlu toga prijevoda. Naslovna stranica ne odaje ime prevoditelja, a iz skromne literature o tome prijevodu on nije poznat. Provenijencija je rukopisa također nepoznata; jedini podatci kojima se možemo rukovoditi zapisani su na 217. stranici rukopisa, a i oni su naknadno precrtani te tako slabije vidljivi. Naime, na toj stranici, na početku IV. knjige, u desnome kutu zabilježen je datum 25. rujna 1620. te je navedeno kako je prijevod nastao u Starome Etinku u Bavarskoj (danas Altötting). Tu se ujedno obavještava da je načinjen prema antverpenskome latinskom izdanju iz 1593. godine. Zapis je u cijelosti (ili djelomično²²) na latinskome i jedna je od nekoliko očitih prevoditeljevih intervencija u rukopisu. Druge se napomene odnose na tekst koji je prevoditelj preveo, a izostavljen je u njemačkom rukopisnom prijevodu koji mu je također poslužio kao predložak za prijevod, te su zanimljive u kontekstu cenzure Marulićeve *Institucije*. Važan je to podatak o predlošku za prijevod iako je njemački rukopisni prijevod i dalje nepoznat, ali je svakako dodatak uz navedeno tiskano antverpensko latinsko izdanje.

Kataložni opis češkoga rukopisa izradio je Truhlář.²³ Prema Truhlářevu opisu riječ je o rukopisu pisanome od 1620. do 1622. godine, koji sadržava 526 stranica, veličine 32 x 21 cm. On također navodi da je autor nepoznat te da je prijevod nastao prema antverpenskome izdanju, ali i još jednome njemačkome prijevodu, koji prevoditelj otkriva svojim bilješkama na marginama. Od dodatnih podataka Truhlář spominje na početku sadržaj djela, a na kraju rukopisa kazalo stvari (*rejstřík věcného*), međutim u nama raspoloživome digitaliziranom rukopisu toga kazala nema. Stoga, ili je riječ o nepotpuno digitaliziranome rukopisu ili o pogrešci u opisu rukopisa. Također, Truhlář je u svojem kataložkom opisu zapisao kako je na kraju rukopisa naveden datum 31. srpnja 1622., te se stoga i u svim raspoloživim opisima ponavlja isti podatak da je prijevod nastao od 1620. do 1622. godine. Nažalost, nama raspoloživ, digitalizirani rukopis ne obuhvaća završetak kako ga je očito Truhlář imao priliku vidjeti, te stoga ne možemo izravno potvrditi tu informaciju.

²² Zapis je više puta prekrižen i zapisan u kraticama, za koje nismo sigurni jesu li pisane češkim jezikom.

²³ Josef Truhlář, *Katalog českých rukopisů C.k. veřejné a universitní knihovny pražské*, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha, 1906., str. 55.

Slika 1. Historiae aneb kniha o ustanovení a řízení pobožného života, str. 217, Národní knihovna ČR, sign. XVII. D. 14.; str. 217. s prikazom ukrasnoga naslova 4. knjige i prevoditeljevom napomenom na margini

O samome rukopisnome prijevodu nema puno zapisa u literaturi. Rijetke usputne podatke pronašli smo u zborniku Češi a Jihoslované v minulosti²⁴, gdje se ponavlja ono što kaže Truhlář. Na istome se mjestu spominje kako su Česi poznavali *Instituciju* i prije toga cjelovitog prijevoda preko latinskih prijepisa i njemačkih prijevoda te preko djelomičnoga prijevoda Šimona Lomnickoga. Podatak o postojanju cjelokupnoga prijevoda ponavlja i Karpatský, ali uz napomenu kako ga nije mogao pronaći.²⁵

S obzirom na to da u literaturi o češkome rukopisnom prijevodu nedostaje podataka, a ono što se navodi svodi se na spomenutu marginalnu bilješku, te da još uvijek nije objavljen nikakav opis rukopisa, ovim radom također želimo približiti zainteresiranoj publici češki rukopisni prijevod *Institucije* te dati njegov kodikološki opis. U ovome istraživanju nismo obuhvatili jezik i sadržaj češkoga rukopisnog prijevoda, ali smo uspoređivali cjelovitost prenesenoga sadržaja u odnosu na predložak – antverpensko izdanje koje je 1593. tiskao Martinus Nutius.²⁶ Za potrebe ovoga istraživanja digitalizirani rukopis ustupio nam je splitski *Marulianum*, na čemu iskreno zahvaljujemo.

²⁴ Václav Žáček [et al.], Češi a Jihoslované v minulosti : od nejstarších dob do roku 1918, 164.

²⁵ Dušan Karpatský, Croatica na češkom jeziku: prijevodi djela hrvatske književnosti u zasebnim knjigama (bibliografski pregled), *Croatica bibliografije*, 7 (1981), sv. 30/31, str. 15.

²⁶ Digitalizirani primjerak latinskoga antverpenskog izdanja *Institucije* iz 1593. dostupan je na stranicama Deutsche digitale Bibliothek. Naslov mu je R. Marci Maruli Spalatensis, *Dictorum Factorumque Memorabilium Libri Sex, siSe, De Béné beateque viuendi institutione, ad normam vitae Sanctorum ueriusque Testamenti, collecti atque in ordinem digesti*. (<https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/L3FDLW3RVGLDNVQG66LGVWFPDC2DMLO7D>) (pristupljeno 20. lipnja 2021.).

2.1. Opis rukopisa

Digitalizirani rukopis sadržava 478 slika, skeniran je crno-bijelo, tako da nemamo podatak o tome je li rukopis zapisivan tako ili se pisar koristio i nekim bojama. Tekst je pisan polukurzivnim humanističkim pismom. Stranice su obrojčene po redu, kontinuirano, broj je stranice zapisan u gornjem desnom, odnosno lijevom kutu rimskom brojkom, a samo na stranici 11 arapskom brojkom. Riječ je o prijevodu zapisanom rukom jednoga pisara, vjerojatno prevoditeljevom rukom.²⁷ Broj stranica vjerojatno je upisivao pisar sam. Na stranici koja je označena kao prva stranica rukopisa, a nalazi se u ovako složenome rukopisu tek nakon 199. i 19. stranice, stoji podulji naslov:²⁸ *Historiae aneb Kniha o ustanovení a řízení pobožného života, vedle příkladů sebraných skrze Marka Marula Spalatského, z Starého i z Nového zákona. Těž z nejlepších a z starších spisovatelův a církevných doktorův, svatého Hieronyma, svatého Řehoře Velikého, papeže, Eusebia Cesarienského, Jana Kasiana a z nekerých jiných, kteříž životy Božích svatých zbírali i sepsali, i podnaslov Marka Marula Spalatinenského, kterýž tuto knihu latině před lety sepsal i na jevo vydal.*²⁹

Nakon toga slijedi predgovor, zapisan samo na toj stranici. Svaka stranica podijeljena je na šest dijelova, koji su označeni velikim početnim slovom (A, B, C, D, E, F) uvijek na unutarnjoj margini.³⁰

Na samome početku na dvije stranice, koje nisu obrojčane, naveden je sadržaj djela, odnosno popis knjiga i poglavlja (*Rejstřík knih a kapitul v níh obsazených*), djelomično s navedenim stranicama na kojima pojedina knjiga ili poglavlje počinju.³¹ Za petu i šestu knjigu broj stranica nije naveden. Za šestu je knjigu u sadržaju navedeno svih XVI. poglavlja, što vjerojatno pretpostavlja da je planiran ili urađen cjelokupan prijevod *Institucije*, međutim tekst

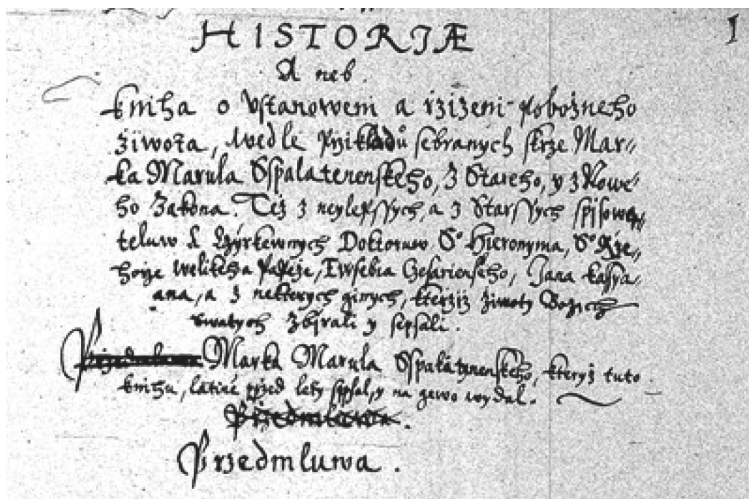
²⁷ Prema Truhláru, *Katalog českých rukopisů*, 55 riječ je također o prevoditeljevu autografu.

²⁸ Dalje u radu postat će razvidno zašto tako označujemo navedenu stranicu.

²⁹ U slobodnome prijevodu (autorica je prijevoda autorica članka) *Povijest ili Knjiga o odredbama i pravilima pobožnoga života, prema primjerima skupljenima po Marku Maruliću Splitsčaninu, iz Staroga i Novoga zavjeta. Također od najboljih i od starih pisaca i crkvenih naučitelja, svetoga Jeronima, svetoga Grgura Velikoga, pape, Euzebija Cezarejskoga, Ivana Kasijana i nekih drugih koji su prikupljali i opisivali živote svetaca. Marka Marulića Splitsčanina, koji je tu knjigu latinski prije mnogo godina napisao i objavio.*

³⁰ Ta su slova u prvih sto stranica rukopisa dobro vidljiva, ali poslije se jedva naslućuju zbog uveza i načina skeniranja rukopisa.

³¹ Naslov donosimo u suvremenoj transkripciji. Autorica je transkribiranih primjera autorica članka.

Slika 2. *Historiae aneb kniha o ustanovení a řízení pobožného života*, str. 1, Národní knihovna ČR, sign. XVII. D. 14.; naslov djela.

u cijelosti nije sačuvan ili je nemarno uvezan i tako digitaliziran. Pretpostavljamo da je rukopis naknadno uvezivan, a da su pritom (ili prije toga) izgubljene određene stranice, odnosno tekst je sačuvan do sredine XIII. poglavlja VI. knjige ili do str. 484. Usporedbe radi, spomenimo kako je antverpensko izdanje s tekstem *Institucije* završilo na str. 505, nakon čega je naveden abecedni indeks pojmova i egzemplja, odnosno biblijskih ličnosti i prispodoba (*Rerum atque exemplorum index*) od 506. do kraja izdanja, koji također praški rukopis ne posjeduje.³² Dakle, digitalizirani rukopis ipak ne sadržava potpun prijevod Marulićeve *Institucije*, kako su to pretpostavljali Truhlář i Karpatský. Letimičnim pregledom čitatelj bi mogao zaključiti kako nedostaje prva knjiga *Institucije* jer rukopis započinje sa str. 100., tj. 3. poglavljem II. knjige.³³ Temeljitim pregledom pojedinih stranica ispostaviti će se da je zapravo riječ o nemarno složenome i uvezanome rukopisu, u kojemu su početne stranice raspoređene po ostatku rukopisa, i to, kako će se pokazati, s dosljednom pravilnošću. Vjerujemo da je jednom postojao cjelokupan prijevod, ali da je naknadnim uvezivanjem došlo do zbrke. Te umetnute stra-

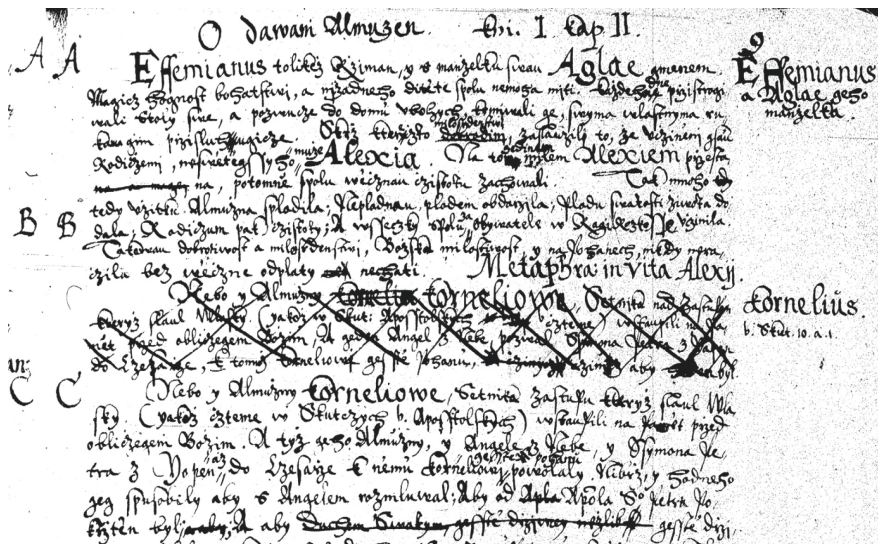
³² Prema Truhlářu, *Katalog českých rukopisů*, 55, koji je izgledao imao uvid u potpuniji rukopis, započeto je kazalo općih pojmova, ali nije dovršeno.

³³ 3. poglavlje II. knjige zapisano je na vrhu stranice, a riječ je zapravo o 4. poglavlju *O razmatranju (O rozjímání)*. Na stotoj stranici počinje primjer svetoga Augustina biskupa.

nice inače remete kontinuirano obrojčavanje, koje teče od str. 100. do str. 484, kojom prevedeni tekst *Institucije* završava. Međutim, ne završava i sam rukopis, jer su nakon str. 484. dodane stranice od 48. do 89. sa sadržajem prve i druge knjige (od I. knjige 8. poglavlja do II. knjige 4. poglavlja). Rukopis završava 8. i 9. stranicom sa sadržajem I. knjige 2. poglavlja. Prva se, naslovna stranica, nalazi tek nakon str. 199 i str. 19. Nakon nje slijedi 200. stranica. Druga je stranica umetnuta nakon str. 299, a između str. 299 i str. 2 nalazi se str. 29. Nakon 2. stranice nastavlja se 300. stranica. Stranica 3 dolazi nakon 399. stranice, a između je 39. stranica, tako da se može utvrditi nekakva pravilnost u poretku, odnosno da na svaki deset stranica dolazi jedna umetnuta stranica. Stranica 4 pak dolazi nakon 49. stranice na samome kraju rukopisa, a stranica 5 dolazi nakon 59. stranice, 6. nakon 69., 7. nakon 79., dok su 8. i 9. stranica uvezane na samome kraju rukopisa. Ista se pravilnost u pojavljivanju umetnutih stranica očituje i dalje: 10. je stranica umetnuta nakon 109. stranice, 11. nakon 119., 12. nakon 129., 13. nakon 139., ..., 19. str. (nakon koje slijedi 1. stranica) nakon 199. stranice, 20. nakon 209., 21. nakon 219. stranice. Rutinu remeti 22. stranica, koja je umetnuta nakon 227. jer stranice 228 i 229 nedostaju, a time i nedostaje sadržaj IV. knjige početka II. poglavlja zapisan na njima. Stranica 23. nalazi se nakon 239., 24. nakon 249., 25. nakon 250., i tako dalje do 29. stranice nakon 299. stranice, a nakon nje slijedi 2. stranica. 30. stranica slijedi nakon 309., 31. nakon 319., 32. nakon 329. te tako i dalje do 39. stranice nakon 399. stranice, 40. nakon 409. stranice, ..., 46. nakon 469., 47. nakon 479. stranice. Stranice 6. i 7. umetnute su na kraju rukopisa, 6. nakon 69., a 7. nakon 70. stranice. Stranice od 48. do 89. nalaze se na kraju rukopisa, tako da možemo reći kako nedostaje dio II. knjige, odnosno 9 stranica rukopisa (od 90. do 99.) te završetak djela, odnosno dio šeste knjige, od sredine 13. poglavlja do kraja djela, uključujući i početak kazala, koje spominje Truhlar u svojem katalognome opisu. Nedostaje također, ili nije uopće prevedena, Marulićeva posveta Jerolimu Ćipiku. Stranice 215. i 216. nakon završetka III. knjige neispisane su. Dvije su stranice označene brojem 436. s različitim sadržajem. Od stranice 431. do 439. u zapisu broja za obrojčavanje stranica ispravljen je pogrešan zapis 421. u 431., 422. u 432., pa tako do 439. Nedostaju stranice 228. i 229.

Prema Truhlarěvu opisu rukopis sadržava 526 stranica, a ukupno je digitalizirano njih 478. Jednostavnim izračunom zaključujemo kako nedostaje 48 stranica izvornoga rukopisa.

Dakle, uvid u samo u digitalizirani rukopis otkriva kako je riječ o naknadno uvezivanome rukopisu, čije slaganje ne prati paginaci-

Slika 3. Historiae aneb kniha o ustanovení a řízení pobožného života, str. 9, Národní knihovna ČR, sign. XVII. D. 14.; primjer naknadnog križanja teksta, ispravljanja te umetanja riječi i dijelova teksta.

ju, odnosno tijekom djela, ali ipak djelomično otkriva neobičnu pravilnost i poredak jer uvijek nakon svakih deset stranica dolazi jedna umetnuta stranica. Način na koji je to napravljeno, a i razlog, ostaju nam nejasni, a možda bi u otkrivanju zagonetke pomogla konzultacija rukopisa uživo, što u vrijeme pisanja ovoga teksta nije bilo moguće.³⁴ Vjerojatno je prije digitalizacije i novijega uvezivanja izgubljen dio stranica rukopisa, te da je jednom postojao tekst *Institucije* preveden u cijelosti. Toj činjenici ide u prilog najava sadržaja djela, koja najavljuje svih šest knjiga, te Truhlářev katalogni opis, prema kojemu je sačuvan cjelokupan prijevod s navedenim datumom završetka uz početak ispisivanja kazala.

2.1.1. Vanjska obilježja rukopisa

Tekst rukopisa neuredan je, često zgusnut, ispravljan, dijelovi teksta dopisivani su iznad ispravljenih i neispravljenih dijelova uz znak \approx . Katkad su precrtani i cijeli dijelovi poglavlja, kao da je pisar nesiguran u svoj prijevod korigirao svoj rad. U skladu s time sma-

³⁴ Zbog pandemije uzrokovane virusom COVID-19 nije bio moguć posjet praškoj knjižnici.

tramo da je tekst izravno zapisivan dok je i preveden, te su učestalije pogreške i očekivanije. Takav rukopis mogao je poslužiti kao skica, predložak novomu prijepisu ili kao priprema, predložak za tisak. Smatramo da je pisar ujedno i autor prijevoda.

Da je riječ o rukopisu koji je služio tek kao skica, potvrđuju i okviri za slikovne minijature, koji su samo rijetko ispunjeni crtežima. Naime, čest je postupak da su se u rukopise ucrtavala mjesta ili okviri za slikovne minijature, a onda bi se crteži naknadno iscrtavali i dodavali. Vjerojatno su i ti okviri stavljeni kao orijentir gdje bi se u naknadnome prijepisu ili tisku trebale nalaziti slikovne minijature. U te su okvire, koji nisu brojni, a od njih su oslikani samo poneki, i to manje-više dovršenim i uspješnim skicama crteža, uslikavane minijature koje su pratile radnju odlomka, odnosno dijela posvećena pojedinoj svetačkoj ličnosti. Oslikani su tako

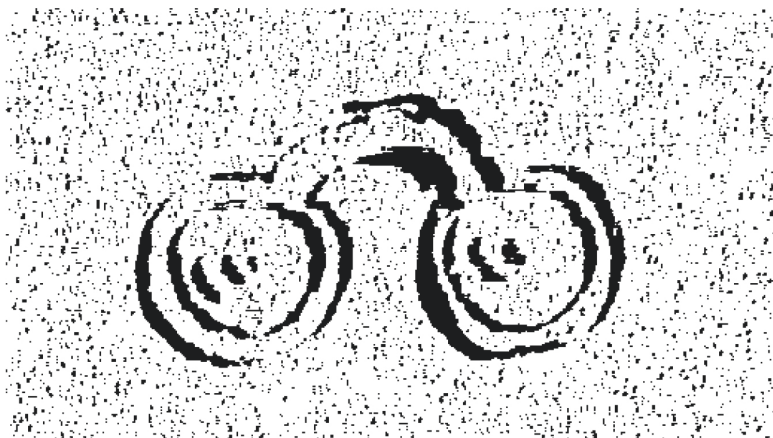
Slika 4. *Historiae* aneb kniha o ustanovení a řízení pobožného života, str. 36, Národní knihovna ČR, sign. XVII. D. 14.

Slika 5. *Historiae* aneb kniha o ustanovení a řízení pobožného života, str. 149, Národní knihovna ČR, sign. XVII. D. 14.

samo, primjerice, okvir na 36. stranici, gdje je nacrtan papa Grgur u bačvi, na 52. stranici ucrtani su stupovi i ptica, na 67. stranici svetac koji leži, na stranici 89. nedovršen je crtež svećeničke halje s križem, na 149. stranici slika je biskupa na zmaju, parafrazirajući vjerojatno prisposobu o borbi biskupa Antidija protiv zloduha.

Svi su radovi samo skice i nedovršeni su, a ostatak je okvira (malo više od desetak) prazan. Većina je minijatura smještena u početnome dijelu, koji je u ovome slučaju smješten na kraju rukopisa, a nakon 211. stranice okviri za minijature nisu više ni ucrtavani. Vjerojatno je i sam prevoditelj/pisar oslikavao sve minijature i likovne ukrase u rukopisu, te smatramo da je rukopis u potpunosti njegov autograf. Ostali su ukrasni elementi u rukopisu podebljano istaknuti naslovi i podnaslovi, imena osoba, ukrasni stožasto zapisivani završetci knjiga te ukrasni inicijali kojima je označen početak nove knjige. Važan dio teksta prevoditelj ističe i ukrasom s nacrtanim dlanovima s istaknutim kažiprstima oko riječi *znameneg* (*znamenej* 'označi, bilježi, upamti, tumači, pogledaj'), što bi se moglo protumačiti kao uputa za tisak ili novi prijepis. Na više mjesta na margini uz tekst susreće se i sljedeći motiv naočala sa značenjem „obradi pozornost”.

Slika 6. Motiv ukrasa u rukopisu

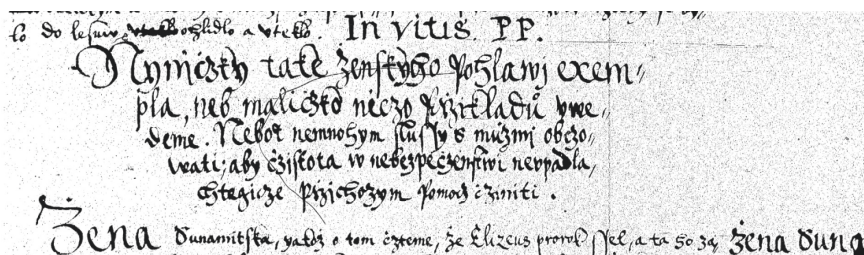
Naslovi poglavlja također su istaknuti, ukrasnim ili podebljanim pismom, a uz svako poglavlje navodi se i njegov broj. Brojevi su većinom zapisani rimskim brojkama, ali postoje i zapisi arapskim brojkama. Ista je situacija i s brojem knjiga. Na vrhu svake stranice zapisan je u uglu, uz broj stranice, i broj knjige i poglav-

lja o kojemu je riječ, većinom rimskom brojkom, a uočeni su i mješoviti zapisi, i to samo u slučaju IV. knjige, koja je uvijek zapisana arapskom brojkom, kao *kni. 4 cap. VII*. Poglavlje je zapisano riječju *capitul i capitola*, dok se u sadržaju na prve dvije stranice nalazi i češko *kapitola*. Najčešće je knjiga označena kraticom *kni.*, *knih.* ili punom riječju *knih*a (*knihy*), a kratice za poglavlje su *cap.* ili *capit.* Na dnu je svake stranice rukopisa zapisana kustoda.

2.1.2. Raspored teksta i stranice – struktura rukopisa

Što se tiče rasporeda knjiga, one su u rukopisu zapisane na način: I. knjiga 1. – 61. str., II. knjiga 62. – 134., III. knjiga 135. – 214., IV. knjiga 217.³⁵ – 339., V. knjiga 340. – 443., VI. 444. – 484. (nedovršeno).

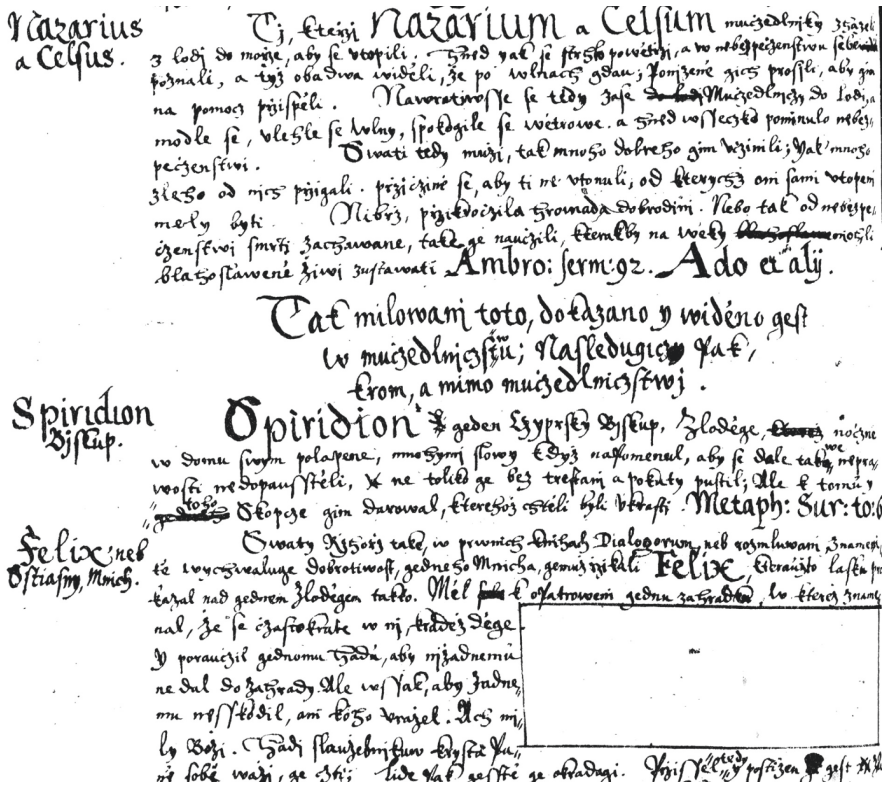
Što se tiče rasporeda teksta na stranici, on djelomično prati organizaciju tiskanoga antverpenskog izdanja, ali i odstupa od njega. Tekst se zapisuje na glavnome dijelu stranice, a na marginama su zapisani izvori, biblijska čitanja, ličnosti, neki naslovi i podnaslovi. Naslovi poglavlja i pojedinih odlomaka zapisani su u glavnome tekstu, ali su istaknuti veličinom i oblikom slova (zapisani su većim i podebljanim slovima), iako se takva organizacija ne primjećuje u antverpenskome izdanju. U njemu su naslovi cjelina rijetkost, kratko su izdvojeni na marginama, ako su uopće i navedeni (kao, primjerice, *Femina*), dok su u češkome prijevodu oni ističu ukrasnim pismom, veličinom slova i izdvojenošću naslova, i to najčešće kao *Ženského pohlaví exempla ili příklady* ili duljim, opisnim naslovima, kao primjer prikazan na slici:

Slika 7. *Historiae aneb kniha o ustanovení a řízení pobožného života*, str. 21, Národní knihovna ČR, sign. XVII. D. 14.

Antverpenski se tekst ne prekida podnaslovima, bilo da su kraći bilo da su dulji. Kao podnaslovi cjelina u češkome rukopisu

³⁵ Stranice 215. i 216. nisu ispisane.

Slika 8. Historiae aneb kniha o ustanovení a řízení pobožného života, str. 156, Národní knihovna ČR, sign. XVII. D. 14.; prikaz organizacije stranice s istaknutim dijelom teksta i upisanim okvirom za crtež.

izdvojene su i napomene, komentari (*Napomenouti, Naučeni, Otázka jiná*). Katkad su kraći, a za prevoditelja/pisara važniji dijelovi teksta izdvojeni su i zasebno pisani, najčešće na kraju poglavlja ili čak na završetku odlomka posvećena pojedinoj svetačkoj osobi. Izvori su biblijskih čitanja katkad zapisani i ispod odlomka teksta na koje se odnose. Izvori su zapisani latinskim jezikom, nisu prevedeni. Latinski je i zapis *idem*, koji označuje isti izvor. Ono što se uvijek ističe i na marginama i u glavnome tekstu, i to masnim (*bold*) i povećanim slovima, jesu ličnosti o kojima se u odlomku govori. Prvo spominjanje svetačke ličnosti također će se u tekstu označiti podebljanim i velikim slovima, a u većini će se slučajeva njezino ime ponoviti i na margini istaknutim povećanim slovima, kako je to prikazano

na slici. To nije slučaj s antverpenskimi izdanjem, koje ne provodi takva isticanja uvijek. Istaknuti su i početci odlomaka – najčešće prvim velikim slovom ako to nije ime ličnosti ili prvom riječju ako je to ime ličnosti koja je zapisana povećanim slovima.

Sva ta organizacija teksta s isticanjem ličnosti, navođenjem izvora i biblijskih čitanja, dodavanjem istaknutih podnaslova i cjelina teksta ne pridonosi, međutim, lakšoj čitljivosti rukopisa, zbog čestih ispravaka i križanja dijelova rečenica, ali i izrazito zgusnuta zapisivanja pojedinih dijelova zbog širenja teksta podnaslovima i odvajanjem cjelina.

U sadržaj češkoga prijevoda nismo ulazili jer je čitanje teksta izrazito otežano načinom pisanja. Ipak, smatramo da je latinski tekst *Institucije* prenesen vjerno. Na prvu ruku to je moguće pratiti preko istaknutih imena svetaca i izvora na marginama. Osim onih dijelova koji su izgubljeni, ostatak je djela preveden u cijelosti, odnosno tekst koji prati svaku pojedinu ličnost prenesen je u cijelosti. Prema usporedbi s antverpenskimi izdanjem i zapisima na marginama koje se tamo nalaze, odnosno prema navođenju izvora, isti su zapisi preneseni u češkome rukopisu. Također, dijelovi koje je njemački prevoditelj izostavio, a češki preveo s napomenom da su izostavljeni, preneseni su vjerno u usporedbi s hrvatskim prijevodom *Institucije*.³⁶ Vjerujemo stoga da možemo reći kako je tekst *Institucije* preveden vjerno, a svakako nije riječ o preradi, nego o prijevodu.

3. USPOREDBA DVAJU ČEŠKIH PRIJEVODA MARULIĆEVE *INSTITUCIJE*

Iako dva češka prijevoda Marulićeve *Institucije* nisu usporedivi na sadržajnoj razini jer je jedan djelomičan, a drugi skoro u potpunosti preveden tekst, zanimljivo je uočiti i daljnje razine na kojima se ta dva prijevoda razlikuju. Vjerojatno se u oba slučaja radi o vjernome prijevodu.

Šimon Lomnický z Budče prevodi dijelove Marulićeve *Institucije* s namjerom da pruži utjehu i pokaže primjere strpljenja i mučeništva češkim katolicima uoči Bitke na Bijeloj gori i početka Tridesetogodišnjega rata katolika i protestanata. U svojemu predgovoru predstavlja četiri djela strpljenja i mučeništva koja je odlučio prevesti. Nadalje, cijeli je prijevod posvećen Vilému Slavati, kao

³⁶ Izdanja *Institucije* Književnoga kruga Split.

simbolu patnje i mučeništva te personifikaciji djela strpljenja koja je Šimon Lomnický odlučio prevesti. Stoga je na početku djela iscrtan i njegov grb, uz koji su navedena i tri latinska epigrama Slavati u čast. Slavatu se opisuje kao viteza Svetoga Rimskoga Carstva (*hrabě Svaté římské říše*), tj. branitelja katoličanstva.³⁷ Charles Béné³⁸ u tome vidi izraziti osobni pečat koji je Lomnický ostavio u prijevodu.³⁹ Svoju angažiranost u borbi protiv protestantizma, preciznije kalvinizma, Lomnický očituje i u dvjema poemama pisanima u obliku molitve i zapisanima prije prijevoda (na stranici 18) i nakon prijevoda (u poemi) *Allusio ad patientiam*,⁴⁰ u kojima kalviniste višeput proglašava pobunjenicima (*o prebídni rebelowe* 'prebijedni pobunjenici') ili im spočitava što su skloni sektaštvu:

Kteri sekt Kalwinum znate

*K jinym Sektam priznawate.*⁴¹

Béné također ističe biranost biblijskih i patrističkih primjera u Lomnickyjevim poemama te njegovu brigu da se ugroženim češkim katolicima pruži snaga nad prijetećim iskušenjem koje nosi evangelizacija od kalvinizma.⁴² Lomnickyjevi motivi, kako u posveti, tako i u pjesmama izravno aludiraju na ozračje građanskoga rata i neprijateljstva.⁴³

Za razliku od angažiranoga prevoditelja Šimona Lomnickoga iz Budče, anonimni rukopisni prevoditelj ne dovodi svoje djelo u vezu s aktualnim društveno-političkim zbivanjima iako je pisano u istome razdoblju (1620. – 1622.). Njegove poruke nisu usmjerene protiv protestantizma, kalvinizma, nego su općenite i ssevremenske. Ponajprije pozivaju na povratak vjeri i na asketizam. U predgovoru spominje odluku da prevede *Institucije* kako bi sam sebi, ali i drugima pokazao primjere djela kršćanske časti i vrlina te probudio iz vjerničke lijenosti i uljuljanosti, letargije. Također poziva na oprez vjernike od tuđega dodvoravanja te izabire posebice poglavlja koja opisuju koliko su opasna dodvoravanja i laskanja, a zbog čega su neki morali napustiti Crkvu i povući se u šumu. Posljednji paragraf

³⁷ Vidi priloge radu, Doc. 6. Béné, *L'oeuvre de Marulic en Europe centrale: premiere approche du Cesta do nebe de S. Lomnický*, 267.

³⁸ Isto, 255.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Vidi prilog članku, Doc. 9. Isto, 270.

⁴¹ Vidi prilog članku, Doc. 10. Isto, 271. 'Koji poznajete kalvinističku sektu, priznajte i druge sekte.'

⁴² Isto, 256.

⁴³ Isto, 258.

predgovora posvećen je općim mislima protiv bogatstva, odnosno poruci prevoditelja kako je potrebno odreći se svega imetka i bogatstva da bi se slijedilo pravu vjeru, a to podupire i citatima iz Biblije, Mat. 29 c. 21 i Luka 19. f. 26, zapisanima na margini.⁴⁴ Upravo stoga i svoj prijevod započinje primjerima svetih koji su bili spremni odreći se svega u korist vjere.

Njegove su poruke općeljudske, evanđeoske, polaze iz temelja kršćanskoga nauka te se ne može uopće naslutiti društveni kontekst u kojemu je prijevod nastao. Također, nisu upućene protiv krivovjerja, nego kao primjer za osnaživanje vlastite već postojeće vjere. S obzirom na to da prevoditelj nije otkrio svoje ime, pomislili smo da je to moguće i zbog inkvizicijske cenzure koja je obilježila *Institucije*, zbog četvrtoga poglavlja četvrte knjige, u kojemu Marulić dopušta u krajnjim slučajevima čak i laž kada je od nje veća korist nego od istine.⁴⁵ Međutim, ništa takvoga nismo u djelu pronašli, tako da je anonimnost vjerojatno prevoditeljev izbor. Dapače, 4. knjiga i 4. poglavlje prevedeni su uz još jednu prevoditeljevu napomenu na margini kako je sve što je označeno crticom njemački prevoditelj u svojem prijevodu ispustio te da će se takvih označenih ispuštanja teksta naći još. Sve je zabilježeno pod kraticom NB „nota bene”, što naglašava važnost za prevoditelja.⁴⁶ Naime, nakon inkvizicijske cenzure neka su izdanja Marulićeve *Institucije* „očišćena” od navedenoga poglavlja 4. knjige i ostalih neprimjerenih sadržaja, kao npr. latinsko antverpensko izdanje iz 1577. godine⁴⁷, u kojemu se navodi kako je „brižno pročišćeno”, a upravo je to izdanje poslužilo kao predložak Lomnickyjevu prijevodu. Očito je i njemački prijevod koji je poslužio kao uzor za cjeloviti rukopisni prijevod također bio cenzuriran. Anonimni prijevod nastao je nakon razdoblja službene cenzure 1612. Upravo je Béné⁴⁸ pisao o objavljivanju Marulićevih

⁴⁴ Ulomak iz predgovora: *Ale poněvadž si ty poročil (?) těm, kteříž tě následovati chtějí, aby ponejprve (?) všecko opustili, my tolikéz od těch počneme nejvíce mluvit, kteříž nejvěčších statkův se odřekli, že by netoliko ti, jenžto také v jměních (?) a velikých statcích sedí, před sebou měli, koho by následovali, ale také kteříž méněji mají, neb měli, aby i to bez těžkosti rozdali, aneb pro milování tvého jměna, již vynaložili.* Zahvaljujemo kolegici dr. sc. Kateřini Volekovej iz Odjela za razvoj jezika pri Institutu za češki jezik (Oddělení vývoje jazyka, ÚJČ AV ČR v. v. i.) na transkripciji predgovora.

⁴⁵ Drago Šimundža, *Glavna obilježja i kulturno-povijesno značenje Marulićeve Institucije, Marko Marulić Institucija I.*, Književni krug Split, 1986., str. 24–25.

⁴⁶ *Historiae aneb kniha o ustanovení a řízení pobožného života*, 247. str.

⁴⁷ Drago Šimundža, *Glavna obilježja i kulturno-povijesno značenje Marulićeve Institucije*, 24.

⁴⁸ Béné, *L'Institutio et la censure, Colloquia Maruliana* 8 (1999.), 5–32.

djela nakon cenzure i šteta je da nije tada poznavao i ovaj prijevod, koji mu je mogao poslužiti kao primjer da *Institucije* nisu nakon toga razdoblja zamrle i da nisu objavljivane u isključivo cenzuriranome obliku.⁴⁹

Najviše se ostalih takvih napomena o prijevodu dijelova koje je izostavio njemački prevoditelj nalazi u 4. knjizi. Dvije se takve napomene odnose na bludne misli o mladim djevicama koje su proganjale i opate, pa i opate Panfucija i Iliju, u VII. poglavlju, što je očito bilo odveć eksplicitno za cenzore. Isto bi se moglo protumačiti i za tekst o djevici Editi, kojoj nakon smrti jedino nisu istrunuli utroba i spolni organi jer se zavjetovala Bogu na djevičansku čistoću. Ta se napomena nalazi na stranici 288. na margini, kao napomena kako tu dolazi tekst o Editi djevici, koji je njemački prevoditelj izostavio. Taj je tekst inače u rukopisu zapisan na zasebnome papiru umetnutom u rukopis između 287. i 288. stranice rukopisa, jer ga je češki prevoditelj vjerojatno naknadno preveo. Na str. 307 izostavljen je u njemačkome prijevodu i tekst o opatu Muciju, koji je pomogao umirućemu produljiti život za tri godine. U V. knjizi, I. poglavlju cenzuriran je tekst o biskupu Sensa Lupu, kojemu su spočitavali preveliku i preočitu ljubav prema kćeri njegova prethodnika. U istoj je knjizi u 11. poglavlju precrtan dio teksta o Grguru papi koji je trebao odslužiti kaznu zbog molitve za Trajana, a anđeo mu je ponudio razne bolesti na ovome svijetu koje bi ga trebale mučiti svaki dan u zamjenu za dva dana mučenja u čistilištu. Napomena uz taj prekriveni tekst pisana je latinskim jezikom. Ostale su napomene u češkome prijevodu pisane latinskim jezikom i ne odnose se na izostavljene dijelove u predlošku, nego na organizaciju teksta.

Još jedan zanimljiv podatak povezan s češkim prijevodima donosi Béné⁵⁰ o Lomnickýjevu prijevodu *Institucije*. U opisu češke književnosti *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století. Díl II. Tisky 1501 – 1800* iz 1949. godine *Cesta do nebe* navedena je kao izvorno Marulićevo djelo te se Lomnický ne navodi kao prevoditelj.⁵¹ Franjo Fancev svojim je istraživanjem

⁴⁹ Iako i Béné u tome radu zaključuje kako cenzura nije bila jedini razlog što su *Institucije* prestale biti objavljivane u velikome broju. Došlo je do pojave nove duhovnosti i novih vjerskih i duhovnih vodiča, kojima su *Institucije* poslužile kao predložak. (Isto, 32.)

⁵⁰ Béné, *L'oeuvre de Marulić en Europe centrale: première approche du Cesta do nebe de S. Lomnický*, 258–260.

⁵¹ I dalje se na mrežnim stranicama baze Knihopis uz zapis o djelu *Cesta do nebe* kao autor navodi Marko Marulić, a tek se iz navođenja predgovora razaznaje da je Lomnický prevoditelj. Vidi KPS – Databáze Knihopis (<https://aleph.nkp.cz/F/656HR842PMTX8CCNKP6JRDK5LH7MNFDDKPSFM1DG3IQ3X6S8TJY->

predstavljenim u radu *Eine böhmische Übersetzung aus Marulic*⁵² ispravio tu nepravdu te ispravno odredio Lomnickoga kao autora prijevoda *Cesta do nebe*. Razlog te pogreške nije poznat, a je li i tomu presudila inkvizicijska cenzura ili Lomnickyjeva nepopularnost u poznome razdoblju njegova stvaranja, Béné se nije u tome smjeru izjasnio.

ZAKLJUČAK

Marulićeva djela prisutna su već u 16. i 17. stoljeću u Češkoj, a među njima posebno se ističe *Institucija*, koja je uz latinske prijepise i njemačke prijevode potvrđena čak u dvama prijevodima, jednim samo djelomičnim i jednim rukopisnim, vjerojatno cjelovitim. Uz *Instituciju*, na češki je jezik u tome vremenu u djelomičnoj adaptaciji prevedeno i djelo *Carmen de doctrina*. U ovome radu kodikološki smo opisali češki rukopisni prijevod Marulićevih *Institucija* ukratko nazvan *Historiae aneb Kniha o ustanovení a řízení pobožného života*. Tim rukopisom Češka je u 17. stoljeću dobila vjerojatno cjelovit prijevod Marulićeve *Institucije* iako je on ostao u sjeni zanimanja znanstvene javnosti te je i danas relativno nepoznat i neopisan. Poznatiji je i proučavaniji kraći tiskani češki prijevod *Cesta do nebe* (1621.), koji sadržava samo dijelove iz pete knjige, autora Šimona Lomnickoga iz Budče. Za razliku od toga tiskanog prijevoda, o rukopisnome prijevodu nema dostupnih podataka ni o autoru ni o provenijenciji djela. Jedini podatci, koje otkriva sam prevoditelj, zapisani su na 217. stranici, na margini, u kratkome i naknadno prekriženome zapisu o vremenu nastanka, mjestu Stari Etink u Bavarskoj te izvoru za prijevod, antverpenskome tiskanom latinskom prijevodu iz 1593. godine. Njegov je kataložni, a dosad i jedini opis dao Truhlář (1906.), koji otkriva kako je riječ o cjelovitome prijevodu *Institucija*. Međutim, stanje rukopisa kakvo je opisao Truhlář ne odgovara stanju digitaliziranoga rukopisa. Nedostaje sveukupno 48 stranica, a i poredak stranica ne odgovara kontinuiranome poretku od stranice 1. do posljednje 484. stranice, odnosno pojedine su stranice rukopisa umetane unutar uvezanih listova. Ipak, s obzirom na to da je u sadržaju djela najavljeno svih šest knjiga sa svim poglavljima te da prevedeni tekst vjerno prati organizaciju teksta latinske antverpenske *Institucije*, smatramo da je uistinu učinjen

59680?func=full-set-set&set_number=160598&set_entry=000002&format=999 (pristupljeno 15. lipnja 2021.).

⁵² Franjo Fancev, *Eine böhmische Übersetzung aus Marulic*, 604.

cjelovit prijevod te da se zbrka među stranicama i gubitak stranica dogodio pri naknadnome uvezivanju. Možemo zaključiti i da je riječ o prijevodu, a ne o adaptaciji djela, i to u prvome redu prema vizualnome izgledu jer se prevoditelj potrudio isticati imena svetica i biblijskih ličnosti kojima je određen odjeljak posvećen, čak i u većoj mjeri nego što je to rađeno u antverpenskome izdanju. To svakako pomaže preglednosti i razumljivosti, ali način zapisivanja teksta, pisarev, odnosno prevoditeljev rukopis te brojne intervencije u tekstu, poput naknadna precrtavanja i umetanja riječi i dijelova rečenica, izrazito priječe razumljivosti napisanoga. Smatramo stoga da je riječ o prevoditeljevu autografu te da je tekst upisivan izravno dok je i prevođen, pa su i pogreške očekivane i razumljive. Vjerojatno je riječ stoga o rukopisu koji je pisan s namjerom ponovna prepisivanja ili čak tiskanja jer sadržava upute za tisak, a i okvire za slikovne minijature koje su samo djelomično ispunjene. Nažalost, to se nije dogodilo, pa je stoga i ovaj vrijedan prijevod ostao dosta nepoznat zainteresiranoj javnosti. Je li riječ o doslovnome prijevodu u kojemu se prevoditelj vjerno držao navedenih predložaka, antverpenskoga tiskanog izdanja te još jednoga nepoznatog njemačkog prijevoda, odgovor bi trebala dati detaljna filološka analiza i usporedba navedenih djela. Svakako, postojanje toga rukopisnoga prijevoda svjedoči o popularnosti i potrebi za Marulićevim djelima i nakon cenzure u 17. stoljeću, a životnost i autentičnost njegove riječi potvrđena je i kraćim prijevodom *Cesta do nebe*, uz koji sam prevoditelj Šimon Lomnický iz Budče govori kako je djelo prikladno za burne društveno-političke prilike u Češkoj početkom 17. stoljeća. Odabir poglavlja o mučeništvu i strpljenju, posveta Vilému Slavati i angažirani stihovi protiv kalvinizma snažno svjedoče o aktualnim prilikama, Bitci na Bijeloj gori i Tridesetogodišnjem ratu. Očito je da su Marulićeva djela i njihova tematika odgovarali aktualnim prilikama u Češkoj 1620. – 1622. godine. Za razliku od toga angažiranoga prijevoda, potpuni rukopisni anonimni prijevod u predgovoru donosi opće kršćanske poruke te nije uokviren vremenom ni mjestom prijevoda. Ono što je posebno zanimljivo jest svjedočanstvo o cenzuri u njemačkome rukopisnom prijevodu, koji je poslužio kao jedan od predložaka za taj anonimni češki prijevod. Možemo zaključiti kako su *Institucije* i na primjeru prijevoda na češki jezik i afirmacije toga djela u Češkoj u 17. stoljeću pokazale svoju sjevremenost u kršćanskim poukama koje nose, ali i prikladnost za neugodne povijesne prilike koje su se u to vrijeme događale.

TWO 17TH CENTURY CZECH TRANSLATIONS OF THE
INSTITUTIONES WRITTEN BY MARKO MARULIĆ:
DESCRIPTION AND COMPARISON*Summary*

In this article, we have presented the two 17th century Czech translations of the Marulić's *Institutiones*. The first one is only a partial translation, made by the Czech well-known writer and poet Šimon Lomnický z Budče. His translation consists of only a few chapters from the 5th book and it was printed and published in 1621 under the title *Cesta do nebe*. His translation corresponds with the actual social and political events in the Czech Republic in those times, the Second Defenestration of Prague 1618, which led to the Thirty Years' War and its first Battle of White Mountain 1620, in which Protestants and Catholics were confronted. Under these circumstances, Šimon Lomnický z Budče translates Marulić's *Institutiones* and dedicates his translation to one of the people that were defenestrated, to Vilém Slavata, and picks the chapters from the *Institutiones*, which speak about martyrdom and patience. Šimon Lomnický z Budče is a highly engaged Catholic writer and he translates the Marulić's *Institutiones* in order to give comfort and strength through the examples from the *Institutiones* to the Czech Catholics. The second translation called *Historiae aneb Kniha o ustanovení a řízení pobožného života* was made by an anonymous author at the same time as the first one from 1620 to 1622. It was not printed and published, but we suppose that the whole of Marulić's work was translated. The saved manuscript lacks 48 pages from the original translation, which were probably lost during bookbinding. The only information about the translation were written on the 217th page of the manuscript in a special note, which reveals the time and the place of translation (Altötting in Germany) and the fact that the translation was made according to the Latin edition of *Institutiones* from Antwerpen made in 1593 and some unknown German translation. The translation was made probably as the sketch for the printed edition and it is interesting in the sense of the ongoing censure of the Marulić's *Institutiones*. This translation consists of parts of the work which were censored in the German translation, and those parts were clearly marked by the translator. Although the translation was made at the same time as the first Czech partial translation, it does not correspond with the political events in the Czech Republic

and in its foreword, only the general human and Christian messages were mentioned. Those two translations are not comparable but they testify the rich reception of Marulić's works in the Czech Republic after the big censure of Marulić's works in the 16th century.

Keywords: the reception of the Marulić's works in the Czech Republic in the 17th century, Czech translations of the Marulić's works in the 17th century, *Cesta do nebe*, *Historiae aneb Kniha o ustanovení a řízení pobožného života*, *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*, Šimon Lomnický z Budče, Czech manuscript translation, Czech language.